

Методика організації позаурочної роботи з історії у профільних класах

Результатом аналізу теоретичних засад та обґрунтування методичних умов організації позаурочної роботи з історії стало розроблення методики використання потенціалу позаурочної роботи у формуванні історичної компетентності учнів засобами пошуково-дослідницької діяльності. Методика передбачає використання учителем системи навчальних впливів на складники процесу навчання історії в умовах позаурочної роботи (мету, зміст, організацію), спрямованих на покращення його результатів за допомогою самостійної пошукової діяльності учнів.

Аналіз наукових джерел показав, що проблема організації шкільної позаурочної роботи з історії досліджувалася в різних аспектах. Її вивчення було розпочато відомими методистами 50–80-х рр. ХХ ст. В. Бернадським, А. Вагіним, В. Горою, Н. Дайрі, М. Зінов'євим, П. Лейбенгрубом, М. Лисенком, А. Сайком, Н. Сперанською та ін.

Сучасні теоретичні проблеми викладання історії у вітчизняній школі, зокрема і організації позакласної роботи, знайшли своє відображення у науковому доробку К. Баханова, А. Булди, Н. Гупана, О. Пометун, А. Приходько, Т. Самоплавської, Г. Серової, Т. Мацейків, О. Удода, Т. Чубукової, Г. Фреймана та ін.

Дослідження масової практики проведення позаурочної роботи з історії у загальноосвітніх навчальних закладах України засвідчили недостатню орієнтованість цього процесу на формування у старшокласників історичної компетентності через посилення інтересу до пошуково-дослідницької діяльності в умовах позаурочної роботи. Результати дослідження дають можливість стверджувати про наявність певного протиріччя між очікуваннями учнів, потребами сьогодення та значною мірою формальним підходом учителів до проведення позаурочної роботи з історії, недооцінкою можливостей пошуково-дослідницької діяльності старшокласників для визначення їхньої подальшої освітньої траєкторії, а також неусвідомленням ролі інноваційних технологій навчання, форм та методів його організації у позаурочний час як засобу формування історичної компетентності через зростання інтересу старшокласників до означеного виду діяльності.

Розв'язання цих протиріч викликає потребу у створенні нової методики цілеспрямованого формування історичної компетентності старшокласників засобами пошуково-дослідницької діяльності у позаурочний час.

Метою статті є ознайомлення з авторською методикою організації позаурочної роботи з історії у профільній школі, її значенням і потенціалом для удосконалення навчання історії у профільній школі, можливостями для формування історичної компетентності учнів засобами пошуково-дослідницької діяльності.

Навчання старшокласників засобами пошуково-дослідницької діяльності в умовах позаурочної роботи може у формі історичного гуртка. Невід'ємними складниками методики діяльності такого гуртка, які сприятимуть її ефективній реалізації, вважаємо такі умови:

- результати позаурочної роботи повинні бути орієнтовані на формування історичної компетентності учнів та її компонентів через самостійну пошуково-дослідницьку діяльність;
- основу змісту позаурочної роботи складатимуть знання, уміння та навички, способи діяльності, ставлення учнів до історії як навчального предмета;
- застосування різноманітних методів і прийомів роботи у позаурочний час спрямовуються на активізацію пізнавальної діяльності учнів;
- організація позаурочної навчальної діяльності учнів сприятиме створенню атмосфери співпраці і взаємонавчання через запровадження активних та інтерактивних методів і технологій.

Цікавим і потенціально значущим змістом для формування історичної компетентності учнів 10–11 класів (його знаннєвого складника) у процесі позакласної роботи можуть стати теми «*Наш край (1900–1938 рр.)*» та «*Наш край в 1939–2010 рр.*» Саме зазначені теми є оптимальними для організації позаурочної навчальної діяльності старшокласників засобами пошуково-дослідницької діяльності, оскільки учні вже мають певні знання зі згаданих тем, отримані у процесі навчання на уроках.

Теоретичні дослідження проблеми показують, що складниками методики формування історичної компетентності старшокласників у процесі позаурочної роботи з історії засобами дослідницької діяльності є цільовий, змістовий та діяльнісний компоненти:

1. Цільовий компонент полягає в тому, що формування історичної компетентності відбувається в умовах позаурочної роботи з історії через спеціальну доцільну пошуково-дослідницьку діяльність старшокласників.

2. Змістовний компонент ґрунтується на тому, що зміст позаурочної навчальної діяльності формується у відповідності до навчальної програми з історії України для учнів 10 та 11 класу шкіл суспільно-гуманітарного напрямку. Метою є поглиблення знань учнів з предмету, формування та розвиток умінь застосовувати отримані знання, уміння та навички у практичній діяльності.

3. Діяльнісний компонент містить основні види позаурочної роботи з історії (екскурсії, навчальні проекти, диспути, робота шкільних музеїв; пошукові експедиції тощо), різні форми організації навчання історії у позаурочний час, а також використання активних та інтерактивних методів у навчальній діяльності в умовах позаурочної роботи.

Найцікавішим і ефективним з точки зору формування та розвитку в учнів історичної компетентності та її окремих компонентів, а також практичного застосування знань, умінь та навичок є саме краєзнавчий аспект, про що свідчать результати проведеного нами констатувального експерименту на основі опитування та бесід з учнями і вчителями.

У нашому дослідженні ми організували позаурочну роботу за такими напрямками.

Для 10 класу: 1. Експерсії до краєзнавчого музею, присвячені вивченню історії краю у відповідний період. 2. Проектна діяльність, у межах якої визначено теми для навчальних проектів: «Сумщина у роки першої світової війни»; «Побут мешканців краю у 20–30-ті рр. ХХ ст.»; «НЕП на Сумщині»; «Голодомор 1932–1933 років у нашому краї». 3. Засідання дискусійного клубу «Суцільна колективізація в Україні. Наслідки, яких могло не бути». 4. Рольова гра «Видатні постаті в історії краю (1917–1938 рр.)». 5. Історичний вечір «Запалімо свічку пам'яті», присвячений вшануванню жертв голодоморів в Україні.

Для 11 класу (відповідно до навчальної програми з історії) рольова гра «Прес-конференція «Зовнішня політика України у роки незалежності», експерсії «Події Великої Вітчизняної і Другої світової воєн на території краю» (краєзнавчий музей) та «Мистецький арсенал Сумщини (1945–2010)», (художній музей ім. Никанора Онацького), наукова конференція «Сумщина у роки Другої світової війни. Події і люди».

Учні також залучались до підготовки і реалізації учнівських навчальних проектів: «Початок Другої світової війни»; «Оборонні бої 1941 р. на території Сумщини»; «Окупаційний режим та Рух Опору на території краю»; «Визволення Сумщини від загарбників»; «Втрати краю: людські, матеріальні»

При плануванні позаурочної роботи з історії України ми опирались на розроблену О. Пометун структуру предметно-історичної компетентності, згідно з якою кожен із складників історичної компетентності (просторова, хронологічна, інформаційна, логічна, мовленнєва, аксіологічна) передбачає наявність певних умінь та навичок. Так, рівень сформованості хронологічної компетентності передбачає уміння учнів: а) розглядати суспільні явища в розвитку та в конкретно-історичних умовах певного часу; б) співвідносити

історичні події, явища з періодами; в) використовувати періодизацію як спосіб пізнання історичного процесу; співвідносити розвиток історичних явищ і процесів з географічним положенням країн та природними умовами; користуючись картою, пояснювати причини і наслідки історичних подій, основні тенденції розвитку міжнародних відносин, пов'язані з геополітичними чинниками; характеризувати, спираючись на карту, історичні процеси та їх регіональні особливості тощо [6, с. 7].

У нашій експериментальній роботі ми виходили із гіпотези про те, що використання різних видів позаурочної роботи з використанням пошуково-дослідницької діяльності старшокласників сприятиме формуванню та розвитку їхньої предметно-історичної компетентності та окремих її компонентів.

Важливим кроком організації позаурочної роботи у нашому досвіді були засідання та діяльність історичного гуртка, на якому його учасники з урахуванням індивідуальних інтересів обирали напрям та тему для самостійної пошуково-дослідницької діяльності або роботу в групах над її виконанням, отримували консультації та інструкції щодо роботи над обраними темами.

Так, для роботи над навчальними проектами необхідно використати методичні рекомендації, в основу яких покладено варіант опису методичного паспорту навчального проекту за схемою, запропонованою російською дослідницею Н. Пахомовою: 1. Навчально-виховні характеристики навчального проекту. 2. Теми навчально-тематичного плану предмету. 3. Навчальні, розвивальні, виховні цілі. 4. Завдання. 5. Часові характеристики роботи над проектом. 6. Обладнання. 7. Додаткові ресурси. 8. Вихідні показники, необхідні для самостійної роботи учня. 9. Передбачувані результати. 10. Статус навчального проекту [3, с. 4].

Розробка проектів передбачає визначення мети через формулювання теми; основного проектного завдання або проблеми; питань, що мають розглядатися; кола джерел, що використовуються; порядку виконання роботи; методичних рекомендацій щодо здійснення і презентації результатів проекту. Очікувані результати дослідницької діяльності учнів у процесі роботи над проектом формуються у вигляді історичної компетентності та усіх її складників. Розглянемо це на прикладі розробленого нами навчального проекту «Сумщина у роки НЕПу» (10 клас). Для активізації пізнавального інтересу та формування внутрішньої мотивації учнів до поглиблення знань з історії шляхом детальнішого вивчення означеної теми, ознайомлення з архівними матеріалами, історичними джерелами тощо відбулася демонстрація слайдів на тему «НЕП в Україні», яка супроводжувалася постановкою спеціальних компетентнісно-орієнтованих завдань. Спираючись на рекомендації О. Пометун щодо структури таких завдань: визначення способу

діяльності учнів (доведіть, визначте, порівняйте тощо), формулювання самого завдання (умови чи зміст того, що складає історичну подію, явище, процес), рекомендації джерел інформації, яким доцільно скористатись під час виконання (інколи це власні знання учня), а також наявність інструменту для перевірки виконаного завдання (або ключ), та враховуючи спрямованість таких завдань на необхідність організації діяльності учнів, а не відтворення ним інформації чи окремої дії, ми запропонували учням такі завдання:

1. Визначте причини переходу до нової економічної політики.
2. Вкажіть головну мету прийняття непу?
3. Охарактеризуйте основні заходи більшовицького керівництва у промисловості та сільському господарстві.
4. Проаналізуйте наслідки нової економічної політики для України.
5. Поміркуйте, які були особливості впровадження непу у різних регіонах України. Аргументуйте свою відповідь.

У разі необхідності ключ для перевірки можна презентувати на окремому слайді у вигляді схем та таблиць.

Мету цього проекту ми вбачаємо у можливості не лише формувати і розвивати кожен із складників історичної компетентності учнів (хронологічної, просторової, інформаційної, логічної, мовленнєвої та аксіологічної), а й розглядаємо роботу над ним як інструмент для розвитку творчих здібностей учнів, їх здатності оцінювати власні досягнення, що, водночас, викликає стійку потребу у спілкуванні, самовиявленні, відчутті власної компетентності, отриманні нових вражень і виявленні самостійності. Окрім того, робота учнів над цим проектом у позаурочний час дає можливість поглибити знання учнів стосовно нової економічної політики більшовицького уряду, особливостей її впровадження в Україні, а також виявити регіональну специфіку. У ході роботи над проектом учні удосконалюють навички та вміння працювати з джерелами знань, що присвячені темі, самостійно відшуковують історичну інформацію, порівнюють, пояснюють, аналізують, узагальнюють й критично оцінюють процеси та явища, пов'язані з непом в Україні, використовують отримані знання; аргументовано на основі історичних фактів відстоюють власні погляди на проблему громадянського протистояння, визначають помилки та прояви упередженості в міркуваннях радянських істориків, критично ставляться до інформації із-за кордону; підсилюють інформацію про події художніми засобами. Тобто, йдеться про формування усіх трьох структурних компонентів предметної компетентності (мотиваційної, когнітивної, діяльнісно-процесуальної) та кожної окремої історичної компетенції (хронологічної, просторової, мовленнєвої, інформаційної, логічної, аксіологічної). Адже, у ході роботи над проектом, що створюється на підґрунті регіональної історії, учні удосконалюють вміння

розглядати суспільно-історичні явища у конкретно-історичних умовах певного часу, встановлюють синхронність історичних процесів у різних країнах та регіонах; спираючись на карту, відслідковують регіональні особливості того чи іншого історичного процесу чи явища, розвивають уміння орієнтуватися в історичному просторі. Відвідуючи краєзнавчий музей та працюючи у фондах місцевих архівів, вони збирають необхідний документальний матеріал; користуються довідковою літературою, Інтернетом тощо для самостійного пошуку інформації та систематизують її. У ході цієї роботи учні формують та розвивають навички самостійно інтерпретувати зміст історичних джерел та відбиті в них історичні факти, явища, події з історії рідного краю, виявляють різні точки зору, визначають і сприймають таку різноманітність; критично аналізують, порівнюють та оцінюють історичні джерела. У ході роботи над проектом в учнів формується інформаційний складник історичної компетентності, розвивається інтерес до пошуково-дослідницької діяльності. Учні занурюються у пошукову роботу, перед ними відкриваються можливості насправді доторкнутися до історії: знайти у фондах місцевих архівів, чи музеїв історичні документи, які допомагають подивитися на події та явища, які сприймалися як далекі та глобальні, зовсім з іншого боку, оскільки в них йдеться про твоє рідне місто, людей, які жили на цій землі і були учасниками тих подій. Це не може залишити учнів байдужими до історії, а впливаючи на їх мотиваційну сферу, сприяє формуванню інтересу до пошуково-дослідницької діяльності та історії взагалі, що свідчить про формування мотиваційного компоненту предметної компетентності.

Оскільки робота над проектом передбачає використання інтерактивних технологій і роботу учнів у малих групах та парах, то в ході обміну думками стосовно визначення поля діяльності кожного члена групи, зібраного документального матеріалу, обговорення можливих форм презентації проекту учні напружують комунікативні уміння. Збираючи та систематизуючи документальний матеріал щодо особливостей нової економічної політики у Сумському регіоні, учні, спираючись на знання загальних тенденцій цього процесу в Україні, аналізують, синтезують та узагальнюють його, простежують зв'язки з його регіональними особливостями, тим самим розвивають уміння використовувати загальні теоретичні положення для аналізу окремих історичних явищ і процесів. Одним із завдань проекту є визначення ролі і місця різних соціальних груп у процесах, пов'язаних із впровадженням непу на Сумщині. У цьому контексті учням пропонується дослідити селянські рухи, які охопили край у цей період; причини зростання кількості міських жителів та прискорення соціальної диференціації серед міського населення, а також визначити місце у цьому процесі інтелігенції

краю. Такі завдання мають на меті формування умінь виявляти інтереси, потреби, протиріччя в позиціях соціальних груп і окремих осіб та їхня роль в історичному процесі, тенденції і напрями історичного розвитку, тобто свідчать про формування аксіологічного складника історичної компетентності.

На етапі відбору джерел інформації, враховуючи психолого-педагогічні та вікові особливості десятикласників, а також рівень їх інтересу до пошуково-дослідницької діяльності та ступінь сформованості умінь працювати з історичними джерелами, ми вважаємо за необхідне запропонувати учням пам'ятку роботи з історичним джерелом з метою визначення алгоритму їхніх дій у процесі такої діяльності. Адже навіть при високому рівні сформованості умінь, працюючи з інформацією, учні можуть зіткнутися з об'єктивними труднощами. У такій ситуації вчитель може використати метод інформаційної підтримки, надаючи учням різноманітні історичні джерела, хоча одним із ключових положень проектної технології є самостійна пошуково-дослідницька діяльність учнів і як її складник – формування навичок роботи з історичними джерелами.

Учням можна запропонувати окремі історичні джерела відповідного періоду із компетентнісно-орієнтованими завданнями до них. Це «Звернення В. Леніна до селян України. 2 серпня 1921 рр.», документ «Із постанови політбюро ЦК КП (б) по боротьбі з голодом від 4 серпня 1921 року», «Із виступу М. Скрипника на XII з'їзді РКП (б) 1923 р.». Крім первинних історичних джерел (ті, що несуть безпосередню інформацію про минуле – документи, спогади), учням необхідно рекомендувати і вторинні джерела (праці істориків, написані на основі аналізу первинних джерел). Робота над проектом передбачає також самостійну роботу учнів над збором документального матеріалу у Державному архіві Сумської області.

На аналітичному етапі проектування учнями здійснюється аналіз наявної інформації, пошук оптимального способу досягнення мети проекту (аналіз альтернативних рішень), побудова алгоритму діяльності, складання плану реалізації проекту: покрокове планування робіт і аналіз ресурсів. У процесі пошуку шляхів розв'язання проблеми учні обговорюють різні аспекти проблеми у групах, застосовують при цьому отримані на уроках навички і вміння використання різноманітних інтерактивних методів («Мозковий штурм», «Коло ідей», «Захист своєї позиції» тощо.). Усі накопичені у ході такої діяльності матеріали (схеми, малюнки, записи та ін.) поповнюють учнівське портфоліо.

Надзвичайно важливим етапом організації навчання історії України за проектною технологією у позаурочний час є презентація її результатів. Форми

презентації варто запропонувати обрати після обговорення у групах можливих варіантів. Це може бути мультимедійна презентація, наукова конференція, засідання дискусійного клубу, театралізоване дійство; виставка (демонстрація творчих доробків), аукціон (виставка з подальшим продажем продемонстрованих речей) тощо. Спочатку учні у групах обговорюють ідеї, потім кожна група презентує свій варіант і найприйнятніший із них обирається як форма втілення проекту у життя. За своїм педагогічним ефектом це один із найважливіших етапів проекту, оскільки учень отримує можливість презентувати результати своєї праці. Для презентації проекту «Нова економічна політика на Сумщині» учні можуть обрати таку форму як засідання дискусійного клубу.

Усе вищезначене свідчить про формування просторової, логічної, мовленнєвої, інформаційної, аксіологічної компетенції старшокласників в умовах позаурочної роботи. Можливість виявити мотиваційний та знанневий складник предметної компетентності та поглибити їх, використовуючи інтерактивні методи і технології є, на нашу думку, прерогативою саме позаурочної роботи, коли спрацьовує не лише фактор необмеженості у часі і виборі форм та методів навчання, а й ціла низка психологічних моментів: розкутість і свобода при висловлюванні думок, можливість проявити творчість, самостійність, компетентність у тому чи іншому питанні або виді діяльності. Для випускника це є особливо вагомим стимулом підвищувати рівень своєї компетентності і тому при використанні таких форм позаурочної роботи з історії пізнавальна діяльність усіх її учасників значно активізується, в ній ніхто не лишається пасивним спостерігачем.

На сучасному етапі ця методика потребує подальшого осмислення і поступового запровадження у практику позаурочної роботи з історії в профільній школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Венцева Н. Де народжується істина? / Н. Венцева // Історія в школах України. – 2004. – № 7. – С. 12–17.
2. Мачехина О. Ролево-игровое проектирование в свете компетентностного подхода в образовании / О. Мачехина // Преподавание истории в школе. – 2007. – № 5.– С. 13–16.
3. Пахомова Н. Ю. Учебные проекты: методология поиска / Н. Ю. Пахомова // Учитель. – 2000. – № 1. – С. 41–45.
4. Пахомова Н. Ю. Учебный проект: его возможности / Н. Ю. Пахомова // Учитель. – 2000. – № 4. – С. 52–55.

5. Пометун О. Методика навчання історії в школі / О. Пометун, Г. Фрейман. – К. : Генеза, 2006. – 328 с.
6. Пометун О. І. Компетентнісний підхід в освіті й оцінювання навчальних досягнень учнів з історії / О. І. Пометун // Історія та правознавство. – 2004. – № 23. – С. 2–3.
7. Пометун О. І. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті / О. І. Пометун // Історія в школах України. – 2007. – № 6. – С. 3–12.